

Karupeietes eksisteerivad ja avaldavad vastastikku mõju erinevad rahvaloomingu liigid: laul, tants ja pillimuusika. Kõik see on jätnud kindla jälje ka mansi tavandivälisesse folkloori. 1987-1990. aastate muusikalis-etnograafiliste ekspeditsioonide tulemused kinnitavad, et spetsiifilised žanridevahelised korrelatsioonid, mis karupeiete jooksul ilmnevad, olid põhifaktoriks mansi folkloori žanride süsteemi formeerumisel.

Tõlkis Anu Korb

SURNUITKUD JA MATUSEKOMBESTIKU PSÜHHOLOGISMI DÜNAAMIKA

Vladimir Sõsov. Valgevene, Minsk

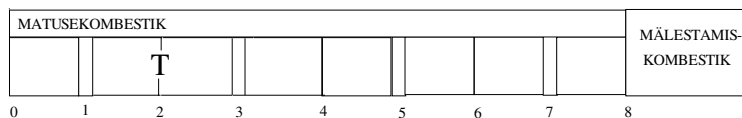
Isegi tänapäevasel kujul on paljude rahvaste matusekombestik keeruline ja mitmeplaaneline. Ta sisaldab palju erinevaid komponente: kombeid, itke, uskumusi, tabusid jne. Seda kombestikukompleksi täiendab ja mõjutab oluliselt inimeste psühholoogiline seisund - mure, kaastunne, hingevalu, šokk, tardumine, igavese lahusoleku tajumine.

Matusest osavõtjate emotsionaalne stressiseisund määrab paljuski matusekombestiku psühholoogilise dünaamika ja koormuse matusetoomingu eri osade puhul. Kui psühholoogiliste seisundite kompleks peegeldab inimese hingelisi vapustusi, siis matusekombestikku saatvates itkudes väljenduvad asjaosaliste mõtted ja kujutelmad, mis on dikteeritud psühholoogilisest seisundist ja toimuva visuaalsest vastuvõtust. See on matusekombestikule iseloomulik sõnalis-meloodiline taust, ümbris, mida iseloomustavad: 1) ajalis-ruumiline, 2) individuaalne ja kollektiivne, 3) poeetilis-rituaalne aspekt.

I Aja ja ruumi aspekt. Matusekombestiku struktuur koosneb paljudest olulistest osadest, mis kulgevad suhteliselt piiratud ruumis teatava ajalise kestusega. Vene matusekombestikus näiteks võib tinglikult eristada kaheksat üksteisele järgnevat momenti: 1) inimese surm, mis hõlmab ka surmajärgse tunni rituaalse tegevuse; 2) valmistumine matmiseks: pesemine, riietamine ja keha lautsile panek; 3) kirstu ettevalmistamine ja surnukeha asetamine sellesse; 4) naabrite, sugulaste ja lähedaste hüvastijätt surnuga kodus; 5) sarga majast väljakandmine; 6) matuseprotsessioon surnuaeda; 7) matmine; 8) mälestamislaud matusepäeval kadunu majas.

Itkudel, mis saatsid matusekombestiku igat ülalmainitud osa, on erinev emotsionaalne värving ja nad on ülimalt väljendusrikkad. Itketi kohe pärast surma, kirstu majast väljakandmisel, matmise ajal ja viimasel hüvastijätul lahkunuga, so nendel momentidel, kui toimuva visuaalne vastuvõtt põhjustas suurimat kaastunnet ja kaotusevalu, mis omakorda mõjutas otseselt itku kulgu. Matusekombestiku maksimaalse emotsionaalse pinge arengut ja kordusi iseloomustab teatud kõikumiste amplituud, mis sõltub matusekombestiku ajalis-ruumilistest piiridest.

Kui üritada graafiliselt iseloomustada matusekombestiku protsessi, võttes lähtealusesks need koordinaadid, ilmneb veel üks huvitav detail (vt skeemi): maksimaalse psühholoogilise stressi seisundi kordumine järgib kindlat rütmi: *emotsionaalne kõrghetk - maharahunemine - emotsionaalne kõrghetk - maharahunemine* jne.

1,2,3... *eespool esitatud matusekombestiku koostisosad, T - itkemise keeld, | | ; | | emotsionaalne kõrghetk.*

Seejuures on emotsionaalse purske moment lühiajaline (ei kesta üle 10-15 minuti), rahunemise periood võib ulatuda ühest-kahest tunnist terve ööpäevani (näiteks siis, kui lähedased ja naabrid külastavad lahkunut tema kodus).

Esitatud skeemil märkisime katkendliku joonega matusetalituse selle osa, mis on seotud kirstu seadmise, selle tuppatoomise ja surnu kirstupanemisega. Itkud saavutavad sellel etapil teatud pinge, kuid nende psühholoogiline mõju kohalolijatele ja mõju kogu talituse arengule on tunduvalt väiksem kui teistel tundeavalduse kõrgpunktidel. See on tõenäoselt seotud asjaoluga, et sel ajal nutunaised tavaliselt kirjeldavad itkus sarka kui surnu tulevast asukohta, ent kadunut kirjeldatakse paralleelselt või jääb ta tagaplaanile. Illustratsiooniks järgmine näide:

*(Daragi moi hazjain!)
Tsi pa tabe ja plotnitškau sabrala?
Tvaja ž hatatška novenkaja i nevjajsolenkaja,
Jana ž bez vugolišõkau, bez akontsau,
A u joi ža duža tsjomnenka.
A jak ža tõ tut prõvõkneš?
A tõ ž tut ne ustaneš
I u akontsa ne pasmotrõš ...¹*

Et täielikult mõista ajalis-ruumilisi jaotusi matusetalituses, peab arvestama ka seda, et psühholoogi dümamika ajalised ja ruumilised karakteristikud määrab talituse käik. Mistahes ette võetav muudatus või mõju talituse ajaloolis-kronoloogilistele piiridele pole võimalik, kuna see oleks vastuolus kombe traditsioonilise skeemiga. Samal ajal sõltub iga indiviidi emotsionaalne ja stressiseisund eelkõige tema kaasaelamisest ja osavõtust.

2. *Individuaalne ja kollektiivne aspekt.* Matusekõmmete aluse moodustab unikaalne dialektika kollektiivse ja individuaalse komponendi vahel. Iga üksiku sugulase või lähedase inimese individuaalne kaastunne kombestiku pikaajalises protsessis muutub kollektiivseks kaasatundmiseks. Sealjuures kollektiivse komponendi mõju justkui pulseerub, saavutades oma kõrgpunkti emotsionaalses ja rituaalses mõttes tähtsates kombestikumomentides. Üldise emotsionaalse seisundi saavutamises on peatähtsad nutunaised.

Alustades itku, väljendab nutunaine eelkõige omaenda suhtumist kadunusse, valab välja oma isikliku hingelise läbielamise ja vallandab valu. Selle juures jõuab ta vahel ekstaasiseisundi piirile, nii et viib analoogilisse seisundisse ka kõik kohalviibijad. Juhtub, et itkemine muutub kollektiivseks.

Kollektiivne itkemine on folklooris küllaltki harv nähtus: üheaegselt itkeb mitu inimest ja neist igauks esitab oma itku. Kollektiivne itk on niivõrd efektiivne, et miski ei saa seda peatada ega muu tegevusega asendada. "Sellesse meeleletusse karjumisse"² mattub mõnikord isegi vaimuliku laul. Folkloristid võivad vaid kahetseda, et arusaadavatel põhjustel ei saa selliseid itkusid talituse ajal jäädvustada.

Tähtis osa ümbritsejate mõjutamisel on ka mitteverbaalsetel vahenditel: miimikal ja žestidel. Tšehhi folklorist Božena Nemcova kirjeldab ühte niisugust momenti matusetalituses: "... *Kui ma astusin peremehe õuele, oli puusärk juba õues. Ümber selle seisis kogu küllarahvas: kirstu lähedal omaksed ja üle selle kummardunult lesk, kes monotoonse häälega kirjeldas kõiki kadunu väärtsi, oma kurbust ja kaotust. Vaikis ootamatult, langes härdalt nuuksudes sargale, minuti pärast tõusis ning käsi murdes itkes haledalt:*

*Ej gazdičku muoj sladky - ej
nenazdala som se v utorok,
že ta budem narekati vo čtvrtek - ej,
ej jak rada bych ta opatrovala,
Božiu pomoe pre teba volala - ej, ej*

Sõna "ej" venitatakse sellise härdaga ja liigutava häälega, et teistegi süddant läbistas valu."³

Niisiis avaldab individuaalse ja kollektiivse ühtsuses eriline toime, kus mitteverbaalsete elementidega häälestatakse terve grupi psüühilist seisundit.

3. *Poeetilis-rituaalne aspekt.* Teadaolevalt on itke loodud ka vahetult surnu taganutmise ajal. Itku traditsioonilised motiivid täienesid oluliselt improvi-seeritud tekstiga. Iga itku poeetiline täiuslikkus sõltus otseselt nutunaise loo-mevõimest. Võrdluseks esitame kaks näidet ema itkudest tütrele, mis on üles kirjutatud erinevatelt informantidelt:

*Voi, dzitsja maje darageje!
Voi, Boža ž moi, Boža!
Tšago ž tō jae tak uzjau zaraneje,
Boža moi, maladuju takuju?
A ja ž tsjabe dumala zamuč addavats,
A ja ž tsjabe dumala žanits,
A tō tak uišla rana z belaga svetu,
A dze mne tsjabe šukats?
A dze mne tsjabe stratšats?...⁴*

*Oi, donka maja!
Galubka maja!
Jagadka maja!
Zoratška maja!
Tšago ž tō tak rana vōbralasja at mjane?
Rutški maje zalatōja!
Voiški maje daragija!
A kali ž ja budu pagljadats na Vas?
A dze ž ja budu ustratšats Vas?...⁵*

Mõlemad tekstid on väga lähedased sisult, motiividelt, ka ülesehituselt, kuid erinevad oma poeetilis-akumulatiivsete väärtuste ja võimaluste poolest, kuigi itkud on üles kirjutatud samal etnilisel alal, sarnastes subjektiivsetes ja objektiivsetes tingimustes ja neid esitati samas talituse faasis (antud juhul peale surnu riietamist ja lautsile asetamist).

Itkude akumulatiivse toime tõestuseks võib tuua niisuguse näite: mõned esitamisel lindistatud itkukatkendid mõjuvad mahamängimisel kuulajatele samalaadselt, pannes nad nutma.

Järelikult võib nutunaine teadaolevaid itku loomise praktilisi vormeleid varieerides ja mitteverbaalseid elemente kasutades luua itkemise ajal kõrge ühis-pinge ja seejärel seda ka alandada. Kõik sõltus individuaalsest itkemise os-kusest, teksti poeetilisest täiuslikkusest ja selle mõjust potentsiaalsetele osa-võtjatele.

Ilmne on itku psühholoogiline funktsioon matuserituaali ülesehituses. Pole ime, et nii inimese surmamomendil kui ka kadunu pesemise ja riietamise ajal on traditsioon itkemise keelanud. Seega võib oletada, et matusekombestikus eneses avaldub hoolitsus elavate eest: pärast esimest psühholoogilist kõrghetke (it-

kemine kohe pärast surma) on antud võimalus tekkinud hingelist pinget, sügavat psühholoogilist transiseisundit maha võtta, et teadvustada kaotuse möödapääsmatust.

Osali vanemast slaavi etnilisest territooriumist (näiteks Polesjes) on keelatud surnut taga nutta, kuni ta pole pandud lautsile, kohalikus pruugis *na kut, na lavu*.

Ajalis-ruumilist aspekti iseloomustades märkisime juba psühholoogiliste tippmomentide rütmipärasust ja korduvust kogu matusetalituse käigus, see tähendab, et emotsionaalsele tõusule järgnes alati langus. See tõestab veel kord, et matusekombestik sisaldab endas erinevate seisundite, meditatsiooni ja enesetalhoiuvõtete keerulist kompleksi, sh mõned iidse maagia elemendid, mille eesmärgiks on elava inimese säästmine ja kaitsmine.

Ajalis-ruumiliste, individuaalsete ja kollektiivsete ning poeetilise-rituaalsete aspektide jälgimine on itkemise ja psühholoogismi dünaamika vahekordade ja vastastikuste mõjude väljaselgitamisel määrava tähtsusega, ent ei hõlma vaadeldavat nähtust kaugeltki täielikult. Oluline osa on funktsionaalsel suunitlusel, iga indiviidi psüühika emotsionaalsel häälestusel konkreetsete kurvastavate sündmuste puhul, sugulussidemete kadunuga, kohaliku traditsiooni nõuetel ja mitmetel muudel faktoritel, mis on vajalikeks eeldusteks itkemise ja matusekombestiku psühholoogiliste suhete kujunemisel.

Tõlkis Eda Kalmre

Kirjandus

1. Pahavanni. Paminki. Galašenni. Minsk, 1986, s 437.
2. Troitski, A. Uklad. In: Litovskie Jeparhialnõje vedomosti. 1875, nr 11, s 96.
3. Nemcova, B. Obrazy ze života slovenskeho. In: Časopis Musea Kralovstvi Českeho. 1859, r 33, sv 4, s 508.
4. Valgevene TA Kunsti, Etnograafia ja Folkloori Instituudi arhiiv, fond 8, fikseering 89, mapp 243, vihik 1, lk 36. V. Sõsovi üleskirjutused 1989. a Gomeli oblasti Jasenetsi külas G. Kutkolt (s 1924).
5. Samas, lk 61, S. Tkatšilt (s 1928).

KAASAEGSEID LUGUSID PALESMURDIST

Aleksander Škljajev. Udmurtia, Iževsk

Isegi tänapäeval leidub udmurdi külades rohkesti inimesi, kes kinnitavad, et nad on näinud *palesmurti* või vähemalt on nende tuttavad, sõbrad või va-